

Tilburg University

Economische groei, milieubescherming en werktijdverkorting

Kolnaar, A.H.J.J.

Published in:
Maandschrift Economie

Publication date:
1972

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Kolnaar, A. H. J. J. (1972). Economische groei, milieubescherming en werktijdverkorting. *Maandschrift Economie*, 37(1), 28-34.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

ECONOMISCHE GROEI, MILIEUBESCHERMING EN WERKTIJDVERKORTING

door

PROF. DR. A. H. J. J. KOLNAAR

Een ongehinderde voortzetting van het na-oorlogse groeiproces zal bijkans onoverkomelijke problemen op het terrein van het milieubehoud en de leefbaarheid met zich mee brengen. De afremming, zelfs de volledige stopzetting van de economische expansie is daarom volgens velen een bittere noodzaak. Of iets dergelijks er ooit echt van zal komen lijkt nog een vraag. Optimisten kunnen vooralsnog blijven hopen op de mogelijkheid om de technische research om te buigen in de richting van produktieprocessen die het milieu minder geweld aandoen. Anderen zullen verwachten dat de expansie hoogstens in bepaalde sectoren behoeft te worden afgeremd ten gunste van andere bedrijfstakken die het milieu niet of nauwelijks attaqueren. Over het totaal zou dan de gemiddelde groeivoet niet noodzakelijk lager behoeven te worden. Pessimisten blijven echter van oordeel, dat de overlast die bijna elke produktie-uitbreiding met zich mee brengt (verbruik van grondstoffen, bodem etc.) op de duur tot stopzetting van de groei zal nopen.

De vraag die dan rijst is op welke wijze de economische expansie het beste tot staan kan worden gebracht. Een op het eerste gezicht interessante mogelijkheid daartoe lijkt een politiek van jaarlijkse werktijdverkortingen die procentueel gezien gelijk zijn aan het stijgingspercentage van de arbeidsproduktiviteit per uur. Bij handhaving van de volledige werkgelegenheid zal het resultaat van een dergelijke politiek een konstant nationaal produkt zijn. Althans indien aan de uitbreiding van het aanbod van arbeid een eind komt, hetgeen in de nabije toekomst wel eens zou kunnen gebeuren.

Het bovenstaande idee is niet nieuw. Nog onlangs werd het naar voren gebracht door Prof. Dr. J. Zijlstra in het Algemeen Overzicht van het Verslag over het boekjaar 1971 van De Nederlandsche Bank N.V. Daar staat op bladzijde 17 te lezen:

”Moet niet gestreefd worden naar een stopzetting van de groei, een stelling die in het kader van het vraagstuk van de leefbaarheid op aarde in de ruimste zin van het woord aandacht begint te krijgen. Stopzetting van de diepte-investeringen lijkt niet de meest voor de hand liggende oplossing. Maar dan zou de logische consequentie zijn arbeidstijdverkorting, mogelijk gemaakt door de uit de diepte-investeringen (en uit de opvoering van de doelmatigheid) voortvloeiende produktiviteitsverbetering”.

Vanzelfsprekend zitten aan het bovenstaande nogal wat haken en ogen. Onmiddellijk aansluitend aan het zojuist geciteerde merkt Zijlstra op: "In loononderhandelingen zou dan in plaats van naar verbetering van het reële loon moeten worden gestreefd naar meer vrije tijd. Zeer moeilijk voorstelbaar is dan echter hoe meer ruimte voor toenemende collectieve voorzieningen te vinden uit een gelijkblijvend nationaal inkomen. Daarnaast is het duidelijk dat zulk een ingrijpende zaak uiteraard niet op nationale basis kan worden opgelost. Tenslotte mogen deze beschouwingen een nieuwe aansporing zijn om het vraagstuk van het normatieve investeringsbeslag op het nationale inkomen ter hand te nemen."

Zoals gezegd doemen aanbevelingen van soortgelijke strekking als hierboven geciteerd meer op. Naar mijn mening is evenwel de methode van stopzetting van de groei met behulp van werktijdverkortingen zeer nadelig en onaantrekkelijk, zeker in vergelijking met een alternatief als het stilleggen van de arbeidsbesparende technische vooruitgang via het uitbannen van de diepte-investeringen.

Het structureel eigene van de werktijdverkorting: het produktie-aspekt
Tegen de achtergrond van hoe het in feite uitpakt is de term werktijdverkorting eigenlijk niet helemaal juist. De bedoelde ingreep heeft namelijk niet alleen een verkorting van de werktijden voor de arbeiders doch ook voor de kapitaalgoederen, de overige produktiefactoren, tot gevolg. Om deze reden zou de ruimere uitdrukking "werktijdverkorting" de voorkeur verdienen.

Juist omdat de typemachine niet langer werkt dan de typiste zal een werktijdverkorting, indien daardoor de produktie op jaarbasis daalt, tot uiting komen in een even grote afneming van zowel de arbeids- als de kapitaalproduktiviteit per jaar. De konstatering dat de arbeidsquote en de kapitaalkoëfficiënt op jaarbasis in principe relatief in gelijke mate stijgen komt natuurlijk op hetzelfde neer.

Een werktijdverkorting is geen technische ingreep in de produktiestructuur. Dat wil onder meer zeggen dat de arbeid-kapitaalverhouding bij de produktie er in eerste instantie niet door wordt aangetast, noch op uur- noch op jaarbasis. Juist hierom onderscheidt de beperking van het aantal gewerkte uren zich van een arbeidsbesparende technische vooruitgang (of beter van een arbeidsverbruikende). Door een arbeidsbesparende ontwikkeling van x procent wordt in principe ook x procent van het aantal arbeiders werkloos; zij kunnen - bezettingsgraadmutaties daargelaten - eerst weer aan de slag indien de kapitaalgoederenvoorraad wordt uitgebreid, dus de nodige nieuwe arbeidsplaatsen worden gecreëerd. Louter produktie-technisch gezien leidt een werktijdverkorting daarentegen niet tot een wijziging in de arbeid-kapitaalverhouding. Het

in de kapitaalgoederenvoorraad opgesloten arbeidsplaatsenbestand blijkt met andere woorden konstant zodat direkte effecten op de werkgelegenheid in manjaren bij een werktijdverkorting uitblijven. In dit laatste geval zijn dan ook géén aanvullende investeringen nodig.

Natuurlijk is het bovenstaande wat erg zwart-wit gesteld. Het is goed denkbaar dat door een werktijdverkorting wel wijzigingen in de arbeid-kapitaalverhouding worden geïnduceerd, bijvoorbeeld via mutaties in de bezettingsgraad. (Als door een werktijdverkorting de produktie daalt terwijl het vraagniveau in eerste instantie onaangetast blijft ligt zoiets al voor de hand.) Voorts is een overgang op andere produktietechnieken via substitutie van produktiefactoren denkbaar. Wat de bezettingsgraadmutaties betreft mag worden opgemerkt dat deze aan grenzen zijn gebonden. De bezettingsgraad kan niet steeds maar weer nog hoger worden. Zeker indien elk jaar opnieuw werktijdverkorting worden doorgevoerd zullen verdere verhogingen van de bezettingsgraad dus al gauw onmogelijk worden. De hypothese van de konstante arbeid-kapitaal verhouding ondanks werktijdverkorting is wat dit betreft derhalve struktureel gezien acceptabel. De aparte problematiek van de substitutiemogelijkheden wil ik thans laten voor wat zij is.

Onder invloed van de technische vooruitgang is in feite de arbeid-kapitaalverhouding niet konstant doch daalt zij. Ook in geval van een blijvende strukturele arbeidsbesparing kan de bovengenoemde hypothese met betrekking tot de kapitaalintensiteit echter gedeeltelijk worden gehandhaafd, en wel in die zin dat een politiek van werktijdverkorting geen invloed heeft op het verloop van de kapitaal-arbeidverhouding. (Nogmaals tenzij door zo'n politiek op de een of andere manier het niveau van de technische vooruitgang zelf zou veranderen of substitutieprocessen op gang zouden worden gebracht.)

De arbeiders werken dus wel korter maar als ze werken moeten hun gewoon de nodige machines ter beschikking staan, en beslist niet minder dan anders.

De normatieve investeringsquote: het bestedingsaspect

In Nederland zijn we na de oorlog gewend geraakt aan een redelijk konstant aandeel van de partikuliere bruto-investeringen in het nationaal inkomen. In dezelfde periode was struktureel ook sprake van een situatie met min of meer volledige werkgelegenheid. Dit ondanks een niet aflatende stijging van de arbeidsproduktiviteit. Het laatstgenoemde fenomeen moet daarbij zonder twijfel voor een belangrijk stuk op het konto van de technische vooruitgang en gedeeltelijk ook op dat van de substitutie worden geboekt. Daarom droegen de bedoelde investeringen hoofdzakelijk het karakter van diepte-investeringen. Langs die weg immers moet de technische vooruitgang in het produktieproces worden

geïntroduceerd. Dat er veel breedte investeringen zouden plaats vinden lijkt ook erg onwaarschijnlijk als men bedenkt hoe onrendabel dergelijke beleggingen gezien de alsmaar stijgende arbeidskosten moeten zijn geworden.

De investeringen bleken in het nabije verleden voldoende hoog om de volledige werkgelegenheid veilig te stellen ondanks het optreden van bevolkingsgroei, arbeidsbesparing en afschrijvingen wegens uitval en slijtage van kapitaalgoederen. Anders gezegd was relatief gezien de creatie van nieuwe arbeidsplaatsen in verhouding tot het totaal (dat is bij meting in arbeidspotentiëlen tevens de verhouding tussen het bruto-investeringsvolume en de totale kapitaalgoederenvoorraad) voldoende. De vraag of dezelfde verhouding ook in de toekomst kan worden gehandhaafd is echter moeilijk te beantwoorden. Gelet op de vermindering van de bevolkingsgroei zou zij mogen dalen. De tendentie in de richting van een verkorting van de levensduur (in verband met bijvoorbeeld de snel verouderende computer) en de daarmee samenhangende hogere afschrijvingen werkt precies tegengesteld. De vraag wat vervolgens de technische vooruitgang zal doen lijkt bijkans onoplosbaar evenals tenslotte en daarmee samenhangend het probleem van de ontwikkeling in de kapitaalintensiteit.

Is het dus al moeilijk om vast te stellen wat in de toekomst de met het oog op de volledige werkgelegenheid wenselijke hoogte van de bruto-investeringen in procenten van de kapitaalgoederenvoorraad zou moeten zijn, helemaal in het duister tasten we als het gaat om het aandeel van diezelfde investeringen in het nationale inkomen (de nationale investeringsquote). Afgezien van de kapitaalcoëfficiënt speelt hier de omstandigheid van de gedifferentieerde prijsontwikkeling een aparte rol. (gemiddeld steeg de "prijs" van "het" investeringsgoed minder dan de prijs van het nationaal produkt). Al met al is daarom de gewenste hoogte van de normatieve investeringsquote moeilijk te voorspellen.

Merkwaardigerwijs liggen de zaken, althans tot op zekere hoogte, veel duidelijker indien de groei zou worden stopgezet met behulp van jaarlijkse werktijdverkortingen overeenkomstig de stijging van de arbeidsproductiviteit op uurbasis. Zoals gezegd gaat van deze politiek geen direkte invloed uit op het verloop van de technische kapitaal-arbeid verhouding. Dat wil zeggen dat de door bevolkingsgroei, technische vooruitgang en slijtage noodzakelijke creatie van nieuwe arbeidsplaatsen met het oog op de handhaving van de volledige werkgelegenheid onverlet door moet gaan. De verhouding tussen de bruto-investeringen en de totale kapitaalgoederenvoorraad moet derhalve ook blijven zoals zij was in de alternatieve ontwikkeling zonder werktijdverkortingen. Hetzelfde geldt tenslotte voor de netto-groeivoet van het kapitaalgoederen-

bestand. Dit voert ons tot twee belangrijke konklusies:

- a. Door werktijdverkortingen gelijk aan de arbeidsproduktiviteitsstijging kan men de groei van het *nationaal produkt* stopzetten. Wil evenwel bij handhaving van de technische vooruitgang de volledige werkgelegenheid behouden blijven dan zal de groei van het *investeringsvolume* en die van de *kapitaalgoederenvoorraad* niet mogen worden aangetast. Bij een konstant nationaal produkt moet dan de nationale investeringsquote voortdurend stijgen en de konsumptiequote dalen!
- b. Meer dan dat impliceert een en ander dat de stopzetting van de groei gestalte gaat krijgen in een voortdurende daling van de productie in de konsumptiegoederen-sektor. Bij een konstant nationaal produkt en een stijgende investeringsgoederenproductie is geen andere oplossing denkbaar.

De bovenvermelde konklusies staan of vallen met de handhaving van de arbeidsbesparing. Zou de technische vooruitgang worden stopgezet dan is bij een konstante beroepsbevolking een eveneens konstant investeringsvolume (gelijk aan slijtage en uitval) voldoende voor de volledige werkgelegenheid. Hetzelfde geldt hier voor de konsumptie. Onder deze omstandigheden is de groei geheel uitgebannen, ook die van de kapitaalgoederenvoorraad.

De kostenontwikkeling: het verdelingsaspect

De investeringen worden voor het overgrote gedeelte gefinancierd uit de winsten. Ook de marginale spaar- respectievelijk investeringsquote uit het overig inkomen ligt beduidend hoger dan die uit het looninkomen. De suppositie als zou het looninkomen volledig konsumptief worden besteed is zelfs niet ver bezijden de waarheid.

Kon nu zojuist worden vastgesteld dat stopzetting van de macro-groei bij handhaving van de technische vooruitgang en de volledige werkgelegenheid een ongehinderd doorgroeien van de kapitaalgoederenvoorraad en de investeringen vereist dan zal gezien het financieringsaspect hetzelfde moeten gelden voor de winsten. Maar groeiende winsten bij een konstant nationaal inkomen impliceren een dalende reële loonsom en derhalve ook voortdurend dalende reële lonen. Zo weerspiegelt de gang van zaken op het vlak van consumeren en investeren zich op dat van de inkomensverdeling, en wel steeds ten detrimente van de consumerende werknemer!

Een stabilisatie van het reële loon op jaarbasis (werktijdverkortingen in plaats van reële loonsverhogingen) zal hier niet baten. Onder deze omstandigheden zou immers ook de reële winstom konstant blijven. De rendementen dalen dan echter en wel als gevolg van de door de werktijdverkortingen veroorzaakte teruggang in de kapitaalproductiviteit op jaarbasis. Nu is het maar de vraag of dit de investeringslust niet zal

afremmen. Is dit zo dan ontstaat al spoedig een structurele werkloosheid, welke alleen kan worden bestreden door de reële lonen alsnog en drastisch te verlagen. Is dit niet zo dan zal toch werkloosheid ontstaan en wel omdat uit konstante winsten op de duur geen stijgend investeringsvolume meer kan worden gefinancierd. Ook dan moeten de reële lonen omlaag.

Enig soelaas op het loonfront kan hoogstens worden geboden door een aan de werktijdverkortingen gekoppelde politiek van investeringen door loontrekkers (bezitsvorming, investeringsloon). Een eenvoudige reken-som leert echter dat iets dergelijks wel een wat gunstiger inkomensniveau doch niet of nauwelijks een hoger konsumptieniveau voor de loontrekkers met zich meebrengt: in alle gevallen zal die consumptie voortdurend verder afnemen in de loop der jaren.

Na het bovenstaande kan een nieuwe konklusie worden geformuleerd. Het al eerder gesignaleerde steeds toenemende consumptie-offer blijkt in hoofdzaak op de werknemers te worden afgewenteld.¹⁾ Slechts via een politiek van bezitsvorming onder de werknemers (investeringslonen, winstaandelen) kan hierin enige verandering worden aangebracht. Pogingen om met behulp van een stabilisatie van de reële jaarlonen een konstant konsumptievolume voor de werknemers te verkrijgen lopen op de duur vast in werkloosheid. Overigens leiden konstante jaarlonen in geval van substitutiemogelijkheden tot nóg grotere consumptie-offers. Deze kwestie laten wij thans echter rusten²⁾.

De evaluatie

De politiek van werktijdverkortingen zoals boven besproken had tot doel de macro-groei stop te zetten bij handhaving van de arbeidsbesparende technische vooruitgang en de volledige werkgelegenheid. Gebleken is dat de combinatie van deze voorwaarden een ongestoorde verdere expansie van de bruto-investeringen en de kapitaalgoederen-voorraad noodzakelijk maken. Anders kan aan diegenen die door die technische vooruitgang werkloos dreigen te worden geen nieuwe arbeidsplaats worden geboden. Het stopzetten van de totale groei gaat daardoor geheel ten koste van de produktie van konsumptiegoederen, welke steeds verder zal dalen. Moet de kollektieve consumptie hierbij blijven groeien dan ziet het er voor de partikuliere nog ongunstiger uit. In het bovenstaande worden we geconfronteerd met een erg merkwaardige, om niet te zeggen een "perverse", ontwikkeling. Er worden steeds meer investeringsgoederen geproduceerd, alleen om in de toe-

¹⁾ Dat zal natuurlijk veel problemen oproepen in het vlak van de lonen en de prijzen.

²⁾ Voor een uitgebreide behandeling van deze materie: Schr. dez: Werktijdver-korting en Dynamiek, Stenfert Kroese N.V., Leiden 1969.

komst nog meer van die dingen te kunnen maken, terwijl een dergelijke bevreemdende gang van zaken slechts mogelijk is door in de toenemende vrije tijd de buikriem in eveneens toenemende mate verder aan te snoeren. (Of dat op de deur een aanlokkelijke vrije tijdsbesteding is lijkt overigens twijfelachtig). Voeg daarbij dat het konsumptie-offer met het oog op de werkgelegenheid, doch het punt van het minimale levensonderhoud wordt ook ooit bereikt) en de politieke haalbaarheid van voorstellen in deze richting lijkt alleen nog verzekerd bij zeer asketisch ingestelde strenge diëet-houders.

Het uiteindelijke doel van dit alles was de leefbaarheid veilig te stellen door de vervuiling tegen te gaan. Nu is het maar de vraag of stopzetting van de groei op de bovenbedoelde wijze wat dit betreft iets oplevert. De investeringsgoederensektor moest gewoon doorgroeien evenals de kapitaalgoederenvoorraad. Maar wie garandeert ons nu dat de grootste vervuilingsoorzaken niet juist hier liggen? In ieder geval wil steeds meer kapitaalgoederen ook steeds meer bodemgebruik zeggen. Het kan best zo zijn dat de voorgestelde maatregelen overal wat aan doen behalve aan de milieuvervuiling. Hetgeen de politieke haalbaarheid opnieuw niet ten goede komt.

Ik voor mij ben er van overtuigd dat de milieuproblematiek niet langs de boven uitgestippelde weg kan worden opgelost. Wij zullen - en hopelijk hebben we daartoe nog de tijd - af moeten wachten of verbodsbepalingen en pogingen om de technische ontwikkeling in meer milieubesparende en -beschermende richtingen om te buigen voldoende soelaas bieden. Dat kan gedeeltelijk gaan ten koste van de materiële groei. Werken deze maatregelen niet, bijvoorbeeld omdat de technische wetenschapsbeoefenaren falen, dan zal de groei zelf rigoreus moeten worden afgestopt. Doch dan niet via werktijdverkortingen, in de hoop de arbeidsbesparing nog te kunnen handhaven. Want die technische ontwikkeling werpt onder deze omstandigheden voor bijna niemand nog vruchten af, is er in tegendeel hoofdzakelijk nog omwille van zichzelf en de groeiende kapitaalgoederenvoorraad (de inherente vervuiling inbegrepen). Daarom dient de groei te worden stopgezet door juist de arbeidsbesparende technische ontwikkeling uit te bannen. Voordelen daarvan voor de dan opdoemende statische economie zijn een consumptieniveau dat konstant kan blijven en niet hoeft te dalen, terwijl de problematiek van de met de groei samenhangende vervuiling echt uit de wereld is. De taak van zeker de technische wetenschapsbeoefenaren wordt in zo'n toekomst aanmerkelijk lichter. Zij mogen nog uitdenken en uitvinden doch van toepassen moet worden afgezien: de heropstanding van het *l'art pour l'art*.